

ФОРМУВАННЯ РЕФЛЕКСИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПРОФЕСІОНАЛА В УМОВАХ СУЧАСНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

Автором розглядаються проблеми формування рефлексивної компетентності майбутнього професіонала в сучасних умовах освітнього простору. Узагальнено наукові підходи до розуміння рефлексивної компетентності сучасного фахівця як центрального феномену внутрішньої активності як викладача так і студента. Проаналізовано навчальні стратегії та методи по формуванню рефлексивної компетентності. Обґрунтовано систему компонентів рефлексивної компетентності. Зазначається, що формування рефлексивної компетентності відбувається за рахунок інтеграції різних видів діяльності при дотриманні певних психолого-педагогічних умов. Указується на важливість запровадження рефлексивного підходу в освітню практику.

Ключові слова: *етапи формування рефлексивної компетентності; когнітивний компонент; операційний компонент; особистісно-мотиваційний компонент; психолого-педагогічні умови; рефлексивна компетентність.*

Вступ. Актуальність формування рефлексивної компетентності в освітньому просторі зумовлена потенціалом її впливу на процеси самоосвіти, самовиховання та саморозвитку особистості. Вона виступає центральним феноменом внутрішньої активності як викладача так і студента, є базовим механізмом самоорганізації психічної активності, механізмом розвитку і регуляції педагогічної взаємодії.

В сучасній картині освітнього простору спостерігаються тенденції гуманізації освіти і рефлексивні процеси грають в ньому домінуючу роль та досліджуються вітчизняними психологами: Г. Балл, Н. Бібік, В. Бондар, І. Зя-зюн, С. Максименко, В. Моляко, Н. Нічкало, Н. Пов'якель, В. Рибалко, О. Савченко, В. Семи-ченко, Т. Титаренко.

Педагогічні аспекти рефлексивних процесів досліджують сучасні педагоги – К. Вазіна, К. Вербова, Т. Давиденко, І. Ісаєв, С. Кондратьєва, Ю. Кулюткін, А. Маркова, Г. Сухобська та ін. Праці А. Біляєвої, Т. Давиденко, А. Деркача, А. Карпова, С. Кондратьєвої, О. Лушпаєвої, А. Тюкова, Г. Щедровицького присвячені аналізу рефлексії особистості (Щедровицький Г. П., 1995).

Аналіз наукових досліджень підтверджує, що вивчення понять *рефлексія, особистісна ре-флексія, професійна рефлексія та рефлексивна компетентність* дозволить наблизитися до розуміння механізмів удосконалення профе-сіоналізму фахівця. Однак ці поняття як складові професійної характеристики вивчені недостатньо.

Мета статті – дослідити формування ре-флексивної компетентності майбутнього профе-сіонала в сучасних умовах освітнього простору.

Рефлексивна компетентність як інтегральна характеристика майбутнього професіонала. Системно-діяльнісний та соціокультурний характер професійної діяльності сучасного викладача обумовлює необхідність формування його компетентності рефлексивного типу, в основі якого

лежить розвиток особистості, що володіє цілісним світоглядом, високим професіоналізмом, вели-ким кругозором та метакультурою. Рефлексивний підхід створює умови для повного занурення і «проживання» професійних ситуацій, вирішення проблемних завдань, включення студентів у нову для них сферу мислєдіяльності та виступає як координуючий і інтегруючий початок. Ступінь сформованості рефлексивної компетентності проявляється в тому, наскільки педагог спроможний скоординувати і інтегрувати всі інші свої якості для ефективного реалізації професійної діяльності (Ульяніч І. В., 2009).

Сучасному педагогу необхідна саме рефлексивна компетентність як інтегральна характеристика, що дозволяє ефективно вирішувати нетипові завдання професійної діяльності.

Отже, *рефлексивна компетентність* – інте-гральна характеристика особистості, її професійна якість, що дозволяє найбільш ефективно й адекватно здійснювати рефлексивні процеси, реалізацію рефлексивної здібності, що забезпечує розвиток і саморозвиток, сприяє творчому підходу до професійної діяльності, досягненню її максимальної ефективності та результативності. У її сукупності лежить взаємодія і взаємопроникнення кооперативної, інтелектуальної, комунікативної та особистісної складових, ступінь сформованості яких відображає готовність ефективно здійснювати професійну діяльність (Маркова А. К., 1996).

Формування рефлексивної компетентності за рахунок інтеграції різних видів діяльності відбувається при дотриманні наступних психолого-педагогічних умов:

1. *створення можливостей для соціально-професійного самовизначення в освітньому процесі* – проектування індивідуальних освітніх маршрутів (вибір і черговість вивчення окремих модулів, визначення набору базових і додаткових компетенцій, освоєння різних видів діяльності, передбачених програмами підготовки);

2. *здійснення ресурсної інтеграції* – реалізується в мережі організацій та установ, що виступають як соціальні партнери вузу в багаторівневій підготовці фахівців у галузі вищої професійної освіти (промислові підприємства, науково-технічні лабораторії і т. д.). Це передбачає спільне використання матеріально-технічних, інформаційних і кадрових ресурсів для організації навчання та проведення практик студентів;

3. *посилення діагностичної та розвиваючої консультативної складової освітнього процесу* – надання психолого-педагогічної підтримки студентам в їх самовизначенні, консультативної допомоги при формуванні індивідуальних освітніх маршрутів, створення інституту тьюторства.

З іншого боку, для формування рефлексивної компетентності необхідна наявність інтегративних знань про психологічні детермінанти особистісної рефлексії і стимулюючих її прояв особливості зовнішнього та внутрішнього середовища (Анісімов О. С., 2008).

Отже, в освітньому просторі слід дотримуватися наступних психолого-педагогічних умов, що спонукають до формування та розвитку рефлексивної компетентності:

- наявність знань про рефлексію;
- використання прийомів її актуалізації;
- ціннісне ставлення до оточуючих факторів;
- придбання особистісного рефлексивного досвіду в навчальному процесі (у рамках навчальних предметів, дослідницької діяльності, педагогічної практики);
- постійний розвиток у студентів потреби в самоаналізі, самопізнанні, саморозвитку, розумінні себе та інших; інтеграція методів навчання в освітній процес.

При формуванні рефлексивної компетентності значну роль відіграють внутрішні чинники, які виступають найважливішими детермінантами продуктивності мислення людини: особистісна спрямованість, прагнення, мотиви, установки, ціннісні орієнтації, індивідуально-психологічні якості, особливості її когнітивного стилю.

Формування адекватного реагування на виникаючі проблемні моменти у професійній діяльності вимагають від суб'єкта діяльності розвитку достатнього рівня рефлексивної компетентності. При цьому важливу функцію виконують такі рефлексивні механізми, як осмислення, переосмислення, перетворення. Конструктивне, творче поведіння в проблемній ситуації формується за рахунок розгортання рефлексії на інтелектуальному і особистісному рівнях. Рефлексивна компетентність розширює рамки можливих дій суб'єкта діяльності за рахунок творчого осмислення і подолання критичного моменту, дозволяючи найбільш продуктивно і гармонійно побудувати особистісно-ситуаційну взаємодію (Богин В. Г., 1993).

Можна виділити кілька навчальних стратегій по формуванню рефлексивної компетентності:

- застосування проблемного підходу;
- аналіз типових проблемних ситуацій;
- використання методів інтерактивного навчання;
- моделювання педагогічних ситуацій;
- конструювання кейсів в процесі навчання.

Сукупність професійних завдань утворює «ядро» змісту професійної підготовки, а етапи становлення рефлексивної компетентності визначають логіку «розгортання» змісту. Ситуативні завдання стимулюють творче ставлення до педагогічної діяльності. Кожна задача спрямована на формування і розвиток певних умінь, а використання інтерактивних методів навчання передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне вирішення проблем. Суть інтерактивного навчання полягає в тому, щоб навчальний процес організувати таким чином, що всі учасники залучені в процес пізнання та мають можливість розуміти і рефлексувати з приводу того, що вони знають і думають (Слободчиков В. І., 1987).

До методів інтерактивного навчання відносять: евристичну розмову, метод дискусії, метод «Дельфі», метод «Круглого столу», ділові ігри, тренінг та ін.

Основною метою даних методичних прийомів є розвиток здатності до рефлексивної децентрації, формування установки до активного аналізу своїх дій, осмислення свого професійного «Я».

Практичний досвід викладачів вузів свідчить про ефективність діалогічної взаємодії, дискусійного обговорення професійних проблем, ділових та навчально-ділових ігор у формуванні професійно-педагогічної компетентності і, зокрема, рефлексивної компетентності (Степанов С. Ю., Полищук О. А., 1995).

Цілісний процес формування рефлексивної компетентності являє собою послідовність його етапів, теоретичних і практичних занять. У даному процесі виділяємо чотири етапи, на яких здійснюється одночасне формування всіх компонентів рефлексивної компетентності майбутнього професіонала, при цьому окремі компоненти мають пріоритетне значення на кожному етапі (Кузьміна Н. В., 1993).

На першому етапі пріоритетним є завдання формування особистісної складової рефлексивної компетентності. Здійснюється актуалізація потреби студентів у придбанні базових знань з теорії професійно-педагогічного спілкування, формування стійкої мотивації, особистого інтересу.

На другому етапі на перший план виходить інтелектуальна складова рефлексивної компетентності. Відбувається збагачення студентів педагогічними знаннями, формується соціально-психологічна культура (Алексеев Н. Г., 1984).

Третій етап орієнтований на формування комунікативних умінь рефлексивної компе-

тентності. На даному етапі виконуються рефлексивно-комунікативні вправи, вирішуються педагогічні завдання.

На четвертому етапі в першу чергу формується потреба в самореалізації, здатність впливати на партнера. Для розвитку кооперативної складової рефлексивної компетентності активно застосовується метод ділових ігор, зв'язок навчально-практичного матеріалу з реальністю, практикою, майбутньою професією. Відповідність реальним умовам практичної діяльності сприяє всебічному розвитку особистості студента, розширює його кругозір, поглиблює знання теорії і практики. Творчий характер ігрової діяльності, максимальна включеність у навчальний процес всіх учасників створюють умови для формування мотивації особистісного зростання студентів, появи інтересу до пошуку нестандартних рішень професійних завдань.

Система взаємопов'язаних складових підпорядковується взаємообумовленим компонентам рефлексивної компетентності, яка включає когнітивний, операційний та особистісно-мотиваційний компоненти.

Когнітивний компонент містить безпосередньо професійні знання про власну професійну діяльність і життєдіяльність в цілому та представлений наступними компетенціями – інтеграції, пізнавальної діяльності, інформаційних технологій.

Операційний компонент, що представляє поведінкову структуру особистості, здатність і готовність діяти відповідним чином, реалізується через компетенції та засоби діяльності, компетенції пізнавальної діяльності, нестандартні рішення, проблемні ситуації – їх створення та вирішення.

Особистісно-мотиваційний компонент, що представляє сукупність стійких мотивів, які сприяють усвідомленню майбутнім фахівцем особистісної та суспільної значущості своєї діяльності, знаходить відображення в компетенціях самовдосконалення, самоактуалізації, саморегуляції, компетенції спілкування, соціальної взаємодії.

Рівень сформованої рефлексивної компетентності майбутнього фахівця значною мірою опосередковується цілеспрямованим включенням його в процес самосвідомості, саморегуляції, самореалізації, його рефлексивною позицією.

Досліджуючи рефлексивну компетентність неможливо не погодитись з думкою А. Деркача, який відзначає, що вона являє собою метапоняття, тобто метакомпетентність, яка за допомогою механізму рефлексії забезпечує своєчасне коректування й адекватний розвиток всіх інших видів компетентності (Алексєєв Н. Г., 1984).

Рівень професіонала в значній мірі залежить не тільки від рівня усвідомлення ним професійних обов'язків, а й від його здібності до самопізнання, самовдосконалення. Рефлексивна компетентність як детермінанта соціалізації особистості, як

механізм професійної та соціальної ідентичності, входить до переліку необхідних компетентностей. А її формування та розвиток – це процес, який передуює професійній діяльності майбутніх фахівців.

Висновки. Отже, щодо проблем формування рефлексивної компетентності майбутнього професіонала в сучасних умовах освітнього простору ми прийшли до наступних висновків:

1. Ефективне формування рефлексивної компетентності може стати однією з умов успішності реалізації нових завдань освіти. Однак при всьому різноманітті існуючих моделей підготовки фахівців професійні програми не відрізняються різноманітністю і гнучкістю. Реальні можливості часто використовуються неефективно, що позначається на якості підсумкової готовності до вирішення комплексу професійних проблем.

Забезпечення не тільки горизонталі навчальної інтеграції – рівня міждисциплінарних зв'язків, але і її вертикалі, заснованої на комплексному формуванні рефлексивної компетентності в процесі проектування та реалізації програм багаторівневої професійної підготовки, саме це і є нагальною потребою розвитку вітчизняної вищої професійної освіти.

2. Із запровадженням рефлексивного підходу в освітню практику, що виявляється в досягненні єдності пізнання і соціально цінного досвіду у відповідності зі стратегією життя конкретної людини, відбудеться синтез знань, продуктивного досвіду та інноваційних дій відповідно до концепції життя і обраним видом професійної діяльності – що і сформує на сучасній українській освітній платформі рефлексивно компетентних професіоналів.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. На шляху до гуманізації суспільства пріоритетною стає науково-практична проблема розвитку рефлексивної компетентності. Важливість рефлексивної компетентності в інноваційному освітньому просторі обумовлена потенціалом її впливу на процеси самоосвіти, самовиховання та саморозвитку. Вона виступає центральним феноменом внутрішньої активності викладача, є базовим механізмом самоорганізації психічної активності, механізмом розвитку і регуляції педагогічної взаємодії.

Рефлексивна компетентність є метакомпетентністю та виступає одним з ключових факторів особистісного та професійного розвитку в різних сферах діяльності. Її мета когнітивний характер виражається у сприянні ефективного розвитку всіх інших видів компетентностей, а тому, її розвиток грає вирішальну роль в освітньому процесі любого рівня складності, на будь-якому етапі освіти та самоосвіти. Рефлексивна компетентність обумовлена досвідом рефлексивної діяльності. У цьому контексті вона є науково обумовленою, заздалегідь спроектованою нормою, яка відображає соціальну

потребу у підготовці майбутнього професіонала з чітко визначеною рефлексивною позицією.

Таким чином, *рефлексивна компетентність* визначається як професійна властивість особистості, що виявляється в ефективному здійсненні рефлексивних процесів, реалізації рефлексивних здібностей та прискорює особистісно-професійний розвиток, підвищує креативність діяльності, а взаємодія її складових значно підвищує потенціал педагогічної системи «викладач-студент», та виво-

дять її на рівень, який необхідний для ефективної інноваційної діяльності.

Отже, формування рефлексивної компетентності відбувається в процесі рефлексивної діяльності, яка може бути організована в умовах спеціально створеного рефлексивного середовища, а сприяння розвитку рефлексивної компетентності викладача може забезпечуватись психологічним супроводом як у контексті підвищення кваліфікації, так і участю у спеціальних розвивальних програмах.

Література

1. **Алексеев Н. Г.** Способность к рефлексии как существенный компонент интеллектуальной культуры современного специалиста / Н. Г. Алексеев // Проблемы и методы формирования интеллектуальной культуры специалиста. – Новосибирск, 1984. – С. 100 – 102.
2. **Анисимов О. С.** Рефлексивная акмеология / О. С. Анисимов. – М.: РАГС, 2008. – 215 с.
3. **Богин В. Г.** Обучение рефлексии как способ формирования творческой личности / В. Г. Богин ; под ред. И. Я. Лернера, И. К. Журавлева. – М.: РАО, 1993. – 320 с.
4. **Деркач А. А.** Акмеологические основы развития профессионала / А. А. Деркач. – М.: Издательство Московского психолого-социального института: Воронеж НПО «МОДЭК», 2004. – 752 с.
5. **Кузьмина Н. В.** Акмеология: пути достижения вершин профессионализма / Н. В. Кузьмина. – М.: Рос. акад. управления, 1993. – 73 с.
6. **Маркова А. К.** Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М.: Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. – 308 с.
7. **Слободчиков В. И.** Становление рефлексивного сознания в раннем онтогенезе / В. И. Слободчиков // Проблемы рефлексии: современные комплексные исследования. – Новосибирск, 1987. – С. 60 – 68.
8. **Степанов С. Ю.** Рефлексивная компетентность как базовая категория предпринимательской деятельности / С. Ю. Степанов, О. А. Полищук // Рефлексия, образование и интеллектуальные инновации. – Новосибирск : НГУ, 1995. – С. 266 – 271.
9. **Ульянич І. В.** Рефлексивна компетентність у педагогічній діяльності / І. В. Ульянич // Практична психологія та соціальна робота. – 2009. – № 2. – С. 49 – 51.
10. **Щедровицкий Г. П.** Избранные труды / Г. П. Щедровицкий. – М.: Шк. Культ. Полит., 1995. – 800 с.
11. **Merzon E. E., Nurgatina I. E., Vakhaeva G. M.** The Technology of Teacher Reflexive Competence Development in Modern Conditions. Review of European Studies. 2015. Vol. 7, no. 4. 112-116, DOI:10.5539/res.v7n4p112.

Фурман В. В. ФОРМИРОВАНИЕ РЕФЛЕКСИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩЕГО ПРОФЕССИОНАЛА В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВА

Автором рассматриваются проблемы формирования рефлексивной компетентности будущего профессионала в современных условиях образовательного пространства. Обобщены научные подходы к пониманию рефлексивной компетентности современного специалиста как центрального феномена внутренней активности преподавателя и студента. Проанализированы стратегии обучения и методы по формированию рефлексивной компетентности. Обоснована система компонентов рефлексивной компетентности. Акцентируется, что формирование рефлексивной компетентности происходит за счет интеграции различных видов деятельности при соблюдении определенных психолого-педагогических условий. Указывается на важность внедрения рефлексивного подхода в образовательную практику.

Ключевые слова: *этапы формирования рефлексивной компетентности; когнитивный компонент; личностно-мотивационный компонент; операциональный компонент; психолого-педагогические условия; рефлексивная компетентность.*

Furman V. FORMING OF REFLEXIVE COMPETENCE PROFESSIONAL IN CONDITIONS OF MODERN EDUCATIONAL SPACE

In the article the problems of forming of reflexive competence of future professional are examined in the modern terms of educational space. Generalized scientific going near understanding of reflexive competence of modern specialist as central phenomenon of internal activity as a teacher so student. Educational strategies and methods are analyzed on forming of reflexive competence. Grounded system of components of reflexive competence. Marked, that forming of reflexive competence takes place due to integration of different types of activity at the observance of certain psychology-pedagogical terms. Specified on importance of introduction of reflexive approach in educational practice.

Reflexive competence is the goal of competence and is one of the key factors of personal and professional development in various fields. Its purpose cognitive nature expressed in promoting the effective development of all other competencies, but because its development plays a crucial role in education of any level of complexity, at any stage of education and self-education. Reflective competence due to experience reflective activity. In this context, it is determined by scientific advance projected rate that reflects social need in training future professionals with clearly defined reflexive position.

Thus, reflective competence is defined as professional property personality, manifested in the effective implementation of reflexive processes, implementation reflexive ability and accelerates the personal and professional development, enhances creativity activities, and the interaction of its components significantly increases the potential of the educational system «teacher-student» and displays it to the level that is necessary for effective innovation.

Keywords: *cognitive component; operational component; person-motivational component; psychological and pedagogical conditions; reflexive competence; stages of reflective competence.*

Рецензенти

Сергеєнкова О. П. – д. психол. н., проф.,

Міляєва В. Р. – д. психол. н., доц.

Стаття надійшла до редакції 02.12.2015

Прийнято до друку 28.01.2016

УДК 159.923:378

Г. К. Радчук

ORCID iD 0000-0002-1886-4179

ТЕМПОРАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСМИСЛЕНОСТІ ЖИТТЯ СТУДЕНТІВ

Стаття присвячена дослідженню темпоральних показників сенсожиттєвих орієнтацій сучасних студентів. Обґрунтовується, що необхідною передумовою становлення особистості майбутнього фахівця є осмисленість себе в усіх часових аспектах суб'єктивної реальності, а здатність аналізувати й узагальнювати актуальні смисли минулого і теперішнього та формувати життєві цілі (проекувати майбутнє) є показником цілісності його Я-концепції.

Ключові слова: *актуальний смисловий стан; осмисленість майбутнього; осмисленість минулого; осмисленість теперішнього; сенсожиттєві орієнтації.*

Вступ. Характерною особливістю юнацького віку, в якому перебуває студент, є розвиток прагнення до самопізнання своєї особистості, до оцінки власних можливостей і здібностей, осмислення життєвих перспектив. Власне уміння визначити свої цілі, знайти своє місце в житті є важливими показниками особистісної зрілості. Осмисленість процесу свого життя виконує функцію саморозвитку та включає сформоване ціннісно-смислове ядро (широкий спектр особистісно значущих цінностей, екзистенційну орієнтацію). Відтак, необхідною передумовою становлення особистості майбутнього фахівця є осмисленість себе в усіх часових аспектах суб'єктивної реальності.

У працях В. Гумбольдта, А. Ленгле, Д. О. Леонт'єва, О. М. Леонт'єва, Є. О. Осіна, А. В. Серого, Г. Л. Тульчинського, П. А. Флоренського, В. Франкла, Г. Фреге, Е. Фромма, В. Е. Чудновського, Г. Г. Шпета та інших розглядається зміст смислової структури та рівні осмислення. На думку науковців, саме буття явищ у людському світі пов'язане з їх смислом. Оточуюча дійсність сприймається не сама по собі, а осмисленою. Реальна дійсність постає

як смислова мережа явищ. Явища, котрі випадають із цієї цілісної мережі, виявляються безглуздими, залишаючись загадковою «річчю у собі». Смыслотворчість передбачає активність суб'єкта. При цьому кожен активний суб'єкт знаходить та фіксує в образах різні смисли.

На думку О. М. Леонт'єва, внутрішній світ особистості є ніби сплетінням, ієрархією, взаємоперетворенням її смислів (Леонт'єв О. М., 1983). Утворення смислу – це надання особистісного значення чому-небудь. Осмислені знання оволодівають особистістю, забезпечують стійкість її життєвого простору, що утруднює подальшу ревізію смислів, їх новоутворення (Тульчинський Г. Л., 2005).

А. Ленгле зазначає: «Осмислено жити означає наступне: людина зі своїми задатками і здібностями, почуттями та бажаннями включається у реальну життєву ситуацію, творчо ставиться до неї, збагачуючи себе та оточуючий світ, приймаючи та віддаючи. Смысл – це своєрідний контракт з життям, згідно з яким людина душею та тілом присвячує себе тому, що є для неї важливим» (Ленгле А., 2004, с. 23).